
DELO FRANCETA BEVKA V LUČI LITERARNE ZGODOVINE IN SREDNJEŠOLSKIH BERIL

Prispevek predstavlja literarnozgodovinski pogled na vlogo in pomen leposlovnega dela Franceta Bevka in ga primerja z njegovim položajem v srednješolskih berilih. Zaradi vzporejanja z literarnozgodovinsko in šolsko usodo Ivana Preglja in Cirila Kosmača se primerjava osredotoča na obdobje po drugi svetovni vojni. Medtem ko se je Bevkov literarnozgodovinski položaj predvsem zaradi njegove narodnoozaveščevalne vloge v obdobju med dvema vojnama ohranjal, je po osamosvojitvi Slovenije postal obrobni srednješolski avtor. Edino besedilo, ki ga (neobvezno) prinašajo sodobna srednješolska berila, je znani Bevkov roman *Kaplan Martin Čedermac*.

Ključne besede: France Bevk, Ivan Pregelj, Ciril Kosmač, literarna zgodovina, srednješolska berila

Leto okroglih obletnic

Leta 2010 je minilo petdeset let od smrti Ivana Preglja, sto dvajset let od rojstva Franceta Bevka in štirideset let od njegove smrti, sto let od rojstva Cirila Kosmača in trideset let od njegove smrti, sto let od rojstva Ljubke Šorli ter osemdeset let od rojstva Saša Vuga. Gre za pet pomembnih primorskih književnikov, ki se razen pesnice Tolminskega uvrščajo tudi v slovenski literarni kanon. Največje pozornosti literarne in širše kulturne javnosti je bil ob obletnici deležen Kosmač (dvodnevna prireditev Slovenske matice v Ljubljani in Kosmačevo leto z vrsto svečanosti in znanstvenim simpozijem v Tolminu, ki se je zaključilo z izdajo monografije Mladinske knjige), Bevka so se 17. septembra¹ spominjali le na Cerkljanskem in

¹ Gre za načrtno izbran datum, saj je pisatelj umrl na svoj rojstni dan.

Goriškem,² Šorlijeva je bila počaščena z znanstvenim simpozijem v organizaciji Univerze v Novi Gorici in goriškega Slovika, obletnici Ivana Preglja³ in Saša Vuga, edinega živečega avtorja, pa sta šli nekako mimo.

Pregelj, Bevk in Kosmač

Natančnejši kanonski položaj Franceta Bevka v preteklosti in danes nam razkrije primerjava s Pregljem in Kosmačem, tolminskima umetnikoma, ki sta bila Bevkova bližnja rojaka. Vsem trem književnikom je bilo skupno, da so v svojih osrednjih leposlovnih delih ubeseditveno pozornost posvečali svoji ožji domovini, z izrecno ljubeznijo do njenega hribovskega značaja in do njenih klenih značajev. Temeljna razlika je v tem, da sta Pregelj in Kosmač emigrirala v Jugoslavijo in ustvarjala ob spominu na rodno okolje, Bevk pa je tudi v neizprosno obdobju fašističnega potujčevanja in raznarodovanja vztrajal »na svoji zemlji« in s svojo literarno dejavnostjo pomagal ohranjati slovenski jezik in slovensko narodno zavest. Literarnozgodovinski položaj Preglja, Bevka in Kosmača sem skušal predstaviti na dva načina, in sicer s količinsko in kakovostno analizo slovenskih literarnih zgodovin, leksikonov in enciklopedije.

Literarnozgodovinska kanonizacija (količinski pristop)

Literarnozgodovinsko težo posameznega književnika lahko vsaj zasilno kvantitativno ovrednotimo s številom omemb v literarnih zgodovinah, pri čemer domnevamo, da sta slogovna in zvrstna raznovrstnost po eni strani ter vplivnost v kasnejših literarnih obdobjih premosorazmerni s številom omemb. V preglednici navajam število omemb v štirih literarnih zgodovinah, od Slodnjakovega *Slovenskega slovstva* iz leta 1968 do sodobne Zdravčeve *Slovenske književnosti II* iz leta 1999:⁴

	Pregelj	Bevk	Kosmač
<i>Slovensko slovstvo</i> , 1968	22	14	9
<i>Zgodovina slovenskega slovstva</i> , 1969	76	43	18
<i>Zgodovina slovenskega slovstva</i> , 1972	55	32	30
<i>Slovenska književnost</i> , 1999	38	23	17
Skupaj	4-krat 1.	4-krat 2.	4-krat 3.

² Slovesnost v Cerknem je organiziral pisatelj sin Marjan Bevk, na dvorcu Vogrsko pa se je z organizacijo strokovnega posveta poklonilo pisateljevemu spominu novogoriško Združenje borcev za vrednote NOB.

³ Morda je pri Preglju razlog za zamolčanost dejstvo, da gre za obletnico pisateljve smrti. Dejansko se bolj spodobi proslavljati rojstvo, pri čemer je simbolna izjema France Prešeren, katerega obletnica smrti je za sodobne Slovence kulturni praznik. To dejstvo povezuje najpomembnejšega slovenskega pesnika z Jezusom Kristusom (za kristjane je dan Kristusove smrti večji praznik kot dan njegovega rojstva), kar pa ni nepričakovano, saj ima čaščenje Prešerna na Slovenskem dejansko mitične razsežnosti.

⁴ Drugi dve literarni zgodovini sta Matičina in Pogačnik-Zdravčeva *Zgodovina slovenskega slovstva*.

Po tem merilu je nesporen literarnozgodovinski prvak Ivan Pregelj, France Bevk je v vseh štirih literarnih zgodovinah na drugem mestu in Ciril Kosmač na zadnjem. Kljub temu lahko opazimo nekatere zanimive posebnosti, in sicer je največja razlika med književniki v Matičini literarni zgodovini iz leta 1969, najmanjša pa v Pogačnik-Zadравčevi literarni zgodovini iz leta 1972. Opazno je tudi dejstvo, da je razlika med Pregljem in Bevkom zelo stabilna, medtem ko se je v novejših literarnih zgodovinah Kosmač skoraj že izenačil z Bevkom.

Dobljene rezultate sem preizkusil še na drug način, in sicer sem razvrščal te tri književnike po dolžini članka v literarnih zgodovinah, leksikonih in enciklopediji,⁵ od Slodnjakovega *Slovenskega slovstva* iz leta 1968 do *Velikega slovenskega biografskega leksikona (Osebnosti)* Mladinske knjige iz leta 2008.⁶ Dolžina članka naj bi praviloma odražala nacionalno pomembnost in umetniško vrednost posameznega književnika.

	Pregelj	Bevk	Kosmač
<i>Slovensko slovstvo</i> , 1968	5	3	2
<i>Zgodovina slovenskega slovstva</i> , 1969	27	11	3
<i>Zgodovina slovenskega slovstva</i> , 1972	3	6	6
<i>Primorski slovenski biografski leksikon</i> , 1974–1994	5	5	3,5
<i>Slovenska književnost</i> , 1996	45	40	31
<i>Enciklopedija Slovenije</i> , 1987	114	82	98
<i>Slovenski veliki leksikon</i> , 2003	29	20	30
<i>Leksikon Sova</i> , 2006	10	9	7
<i>Osebnosti</i> , 2008	43	46	34
Skupaj	6-krat 1.	3-krat 1.	3-krat 1.

V celoti gledano je tudi tokrat na prvem mestu Pregelj, vendar je v dveh priročnikih na drugem mestu in enkrat celo na zadnjem mestu, tako da je njegovo statistično prvenstvo manj prepričljivo. Bevk in Kosmač sta tokrat dosti bolj izenačena, tako po dolžini člankov kot po številu prvih mest. Medtem ko so med obema *Zgodovinama slovenskega slovstva* izjemne, morda tudi ideološko pogojene razlike v vrednotenju (Matičina literarna zgodovina favorizira Preglja, Pogačnik-Zadравčeva pa Bevka in Kosmača), so po osamosvojitvi Slovenije vsi trije književniki skoraj izenačeni in imajo v enciklopediji oz. leksikonih status klasičnega avtorja. Zanimivo je, da je v zadnjem biografskem leksikonu *Osebnosti* France Bevk celo na prvem mestu.

⁵ Pri dolgih člankih sem upošteval število strani, pri kratkih pa število vrstic.

⁶ Drugi priročniki so Matičina *Zgodovina slovenskega slovstva*, Pogačnik-Zadравčeva *Zgodovina slovenskega slovstva*, *Primorski slovenski biografski leksikon* Goriške Mohorjeve družbe, leksikon *Slovenska književnost* Cankarjeve založbe, *Enciklopedija Slovenije*, *Slovenski veliki leksikon* Mladinske knjige in *Leksikon Sova* Cankarjeve založbe.

Literarnozgodovinska kanonizacija (kakovostni pristop)

Dopolnitev dosedanjih spoznanj omogoča raziskava kakovostnega vrednotenja literarnega opusa Preglja, Bevka in Kosmača, saj se zlasti glede priznavanja umetniške vrednosti Bevkov položaj opazno loči od konkurenčnih avtorjev. Literarnozgodovinski priročniki priznavajo Preglju izviren slog in da je bil vodilni ekspresionistični prozaist oz. najpomembnejši pisatelj v dvajsetih letih prejšnjega stoletja. Tudi Kosmaču pripada mesto enega od vodilnih socialnih realistov, zaradi povojnega prehoda v modernizem in izbrušenega sloga pa so njegova dela ovrednotena kot najpomembnejše stvaritve sodobne slovenske proze. Drugače je pri Francetu Bevku, ki mu literarna zgodovina priznava izjemno plodovitost in velik kulturnozgodovinski pomen, glede umetniškosti pa naj nikakor ne bi dosegal leposlovja Preglja in Kosmača. Za ponazoritev navajam tri literarnozgodovinske ocene:⁷

Zgodovina slovenskega slovstva (1972)

Če je tedaj v Bevkovem velikem pripovednem opusu le malo umetnosti, psihološke poglobljenosti, je kulturnozgodovinski pomen dela toliko večji. – Bevk si ni ustvaril trdnega epskega sloga, prej mešanico realistične, simbolistične in ekspresionistične tehnike. Eklektik je bil najbrž tudi zavoljo pisateljske naglice, ki mu je onemogočala obrezati besedo na bistveno ... – Njegova proza pa je v okupirani Primorski opravila nalogo, ki zasluži posebno kulturno-zgodovinsko analizo in oceno.

Enciklopedija Slovenije (1987)

Neposrednejšo in realističnejšo pripoved o socialni in narodnostni stiski v Slovenski Benečiji je oblikoval v romanu Kaplan Martin Čedermac, ki je eden najboljših slovenskih romanov. Posvečen je ideji zvestobe materinemu jeziku, njegova lepota je v neposrednem, poetičnem, umirjenem pripovednem postopku. – Kot mladinski pisatelj zavzema eno osrednjih mest. Vrednost njegovega pripovednega ustvarjanja je v silovitosti in mnogovrstnosti zgodb, ki so posebno ljudem na Primorskem budile željo po svobodi in zavest o narodnostni skupnosti.

Slovenska književnost (1996)

Bevk je – vsaj po številu knjig – naš najplodovitejši pisatelj ... – Kot pisatelj je opravljal Bevk pomembno nacionalno-kulturno vlogo med Slovenci pod italijansko zasedbo, zato je nacionalna problematika v ospredju njegove pozornosti. – Po dostopnosti in priljubljenosti svojih del je Bevk v pravem pomenu besede slovenski ljudski pisatelj.

Če je še v sedemdesetih letih prevladalo stališče, da je Bevkovo literarno ustvarjanje zaradi naglice pisanja in obsežnosti opusa bolj ali manj neumetniško, so mu bile kasnejše ocene dosti bolj naklonjene, in sicer s poudarjanjem kvalitete njegove mladinske književnosti, široke recepcijske dostopnosti njegove pripovedne proze⁸

⁷ Namenoma sem izbral literarno zgodovino, enciklopedijo in leksikon.

⁸ Po tej značilnosti so Bevkova pripovedna dela zelo blizu pesmim Simona Gregorčiča, ki so zaradi preprostega in jasnega pesniškega izraza recepcijsko dosti bolj primerne kot npr. visoko artistične pesmi Franceta Prešerna. Oba Primorca sta ravno zaradi splošne dostopnosti svojega leposlovja opravljala izjemno pomembno narodnoohranitveno vlogo v obdobju med dvema vojnoma, ko je bil v času fašizma slovenski jezik na Primorskem izgnan iz javne rabe. Po spominu navajam izjavo udeleženca NOB Joška Bajta - Triglava, da zna vse pesmi iz Gregorčičevih *Poezij* (gre za znamenito posthumno izdajo iz leta 1908, ki jo je Mohorjeva družba izdala v neverjetnih 80.000 izvodih) na pamet, saj se je za časa italijanske okupacije iz pesniške zbirke učil slovenščine in jo je prebral najmanj petstokrat.

in predvsem z razglasitvijo romana *Kaplan Martin Čedermac* za enega najboljših slovenskih romanov sploh.

Šolska kanonizacija (leto prve objave, absolutno in relativno število objav v berilih)

Tudi Bevkov položaj v srednješolskih berilih najlaže osvetlimo s primerjavo s Pregljem in Kosmačem. Pomembni dejavniki šolske kanonizacije so leto prve srednješolske objave ter absolutno in relativno število objav v berilih.⁹ Navajam preglednico:

	Pregelj	Bevk	Kosmač
Prva objava	sestav Wester 1922	sestav Wester 1922	sestav Budal 1946
Št. let od rojstva do prve objave	39	32	36
Št. vseh objav	39	36	24
Odstotek možnih objav	89	82	63

Po letu prve objave prednjači France Bevk, ki se je tako kot sedem let starejši Pregelj prvič pojavil v Kraljevini SHS v Westrovem sestavu za nižjo srednjo šolo.¹⁰ Medtem ko ima Pregelj v prvi objavi dve neznačilni besedili brez socialne ali domoljubne tematike (*Legenda o gobah* ter *Brat Nicefor in hudič*), je prvo Bevkovo objavljeno besedilo črtica z naslovom *Panslavisti*, v kateri jasno izpoveduje svojo narodno zavest. Kosmač je dočkal prvo objavo v razmejitveni coni A leta 1946 (gre za dopolnjeno izdajo Budalovega *Slovenskega cvetnika*),¹¹ in sicer z danes povsem neznanim, vendar zelo aktualnim besedilcem z naslovom *Nevarnost*.¹²

⁹ Absolutno število objav v berilih vključuje vsa berila, v katerih se je pojavil posamezni avtor (tudi če je bil vključen samo z eno besedilno enoto), relativno število objav v berilih pa odstotek možnih objav, s čimer lahko primerjamo šolsko težo posameznega književnika ne glede na leto rojstva oz. literarno obdobje, v katerem je ustvarjal. Po absolutnem številu objav je prvak France Prešeren, ki se je edini pojavil v vseh srednješolskih berilih od leta 1850 do danes, po relativnem številu objav pa se mu pridružujeta Josip Jurčič in Oton Župančič.

¹⁰ Josip Wester je že v avstro-ogrski monarhiji pomagal Jakobu Sketu pri pripravi posodobljenih izdaj beril za nižje srednje šole, ponovno pa je kot edini avtor pripravil predelane in dopolnjene izdaje po prvi svetovni vojni.

¹¹ Prva izdaja *Slovenskega cvetnika* je izšla v Gorici leta 1928 (po Gentilejevi šolski reformi, ko so Italijani ukinili vse slovenske šole na Primorskem, kasneje pa formalno dovolili poučevanje slovenščine kot tujega jezika), in sicer v dveh različicah, za dijake slovenske in za dijake italijanske narodnosti.

¹² Kosmač ironično predstavi socialno preskrbljene tržaške občinske svetnike in zaključuje besedilo z naslednjima replikama:

– *Država pravi: brezposelnih ni. Toda brezposelni kljub temu so. Samo pisati se ne sme o njih. In to je tudi razumljivo. Kdo pa bo glasno poročal o slabih straneh svojega doma? To se mora zakriti. Na cesti brezposelni nikakor ne smejo ostati, ker spravljajo mesto in državo v slabo luč.*
– *Toda kam z njimi?* (Budal 1946: 272).

Po absolutnem in relativnem številu objav v berilih je na prvem mestu Pregelj, ki mu tesno sledi Bevk. Daleč zadaj je Kosmač, ki je za celo generacijo mlajši od prvih dveh književnikov, zato je najnižje absolutno število objav pri njem pričakovano, preseneča pa zelo nizek odstotek možnih objav. Natančnejša analiza srednješolskih beril pokaže, da je zmotno prepričanje nekaterih, da je bil takoj po drugi svetovni vojni Ivan Pregelj zaradi religiozne tematike v nekaterih svojih besedilih nezaželen šolski avtor (to ni res,¹³ pač pa je bil ustrezno prilagojen izbor leposlovnih besedil, tako da so avtorji beril vključevali predvsem dela s poudarjeno socialno tematiko), pač pa je bil zamolčevan avtor Ciril Kosmač, in sicer v tržaških in koroških zamejskih berilih, vse do sestava beril Zablatnik 1976.

Šolska kanonizacija (pomen književnika glede na število besedilnih enot v berilih)

Poleg sprejetja posameznega književnika v določeno srednješolsko berilo ima največjo kanonizacijsko težo število njegovih besedilnih enot. Po tem merilu je v obdobju do osvoboditve leta 1945 prevladoval Ivan Pregelj, v obdobju do osamosvojitve leta 1991 France Bevk, v obdobju samostojne Slovenije pa Ciril Kosmač. Za natančnejšo predstavitev razmerij navajam preglednico za čas od leta 1945 do leta 1991, in sicer z vsemi uvrstitvami omenjenih treh književnikov med prvih dvajset srednješolskih avtorjev po številu besedilnih enot.

Berilo	Pregelj	Bevk	Kosmač
Budal 1946		5.	
Čekuta 1947	14.		
Sever 1948	13.		
Blažina 1949	15.	20.	
Jamar 1956		14.	
Mihelič 1969		7.	
Inzko 1975		7.	
Gregorač 1980			19.
Pertot 1980	16.		
Fatur 1984		17.	
Inzko 1985		9.	
Fatur 1990		10.	16.
Skupaj	4-krat	8-krat	2-krat

Nesporno je dejstvo, da je v drugi polovici dvajsetega stoletja Bevk daleč pomembnejši šolski avtor kot Pregelj in Kosmač. Posebnost je že Budalovo berilo *Slovenski cvetnik* iz leta 1946, v katerem imata Pregelj in Kosmač po eno besedilo, Bevk pa kar trinajst besedil, s čimer se uvršča na peto mesto med vsemi slovenskimi književniki

¹³ V povojnih berilih je bila npr. *Matkova Tina*, novela z ljubezensko, socialno in domoljubno tematiko, objavljena v celoti, vključno s povečevalnim čudežnim prizorom na koncu. Slednjega so sestavljalci začeli izpuščati šele v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja.

sploh.¹⁴ Kasneje se Bevk kot vidnejši avtor pojavlja predvsem v sestavih za nižjo srednjo šolo, seveda predvsem po zaslugi svoje mladinske književnosti. Povsem drugačno je stanje v sodobnih srednješolskih berilih, ki so se pojavila po letu 2000 in jih uporabljajo tudi na slovenskih srednjih šolah v Trstu, Gorici in Celovcu.¹⁵ V preglednici navajam vsa besedila Preglja, Bevka in Kosmača:

Berilo	Pregelj	Bevk	Kosmač
Kos 2003	<i>Matkova Tina</i>	<i>Kaplan Martin Čedermac</i>	<i>Tantadruj</i>
Krakar 2003	<i>Matkova Tina</i>	<i>Kaplan Martin Čedermac</i>	<i>Sreča</i> <i>Pomladni dan</i> <i>Balada o trobenti in oblaku</i> <i>Tantadruj</i>
Lah 2010	<i>Matkova Tina</i>		<i>Sreča</i> <i>Tantadruj</i>

Besedili, ki sta obvezni po učnih načrtih za gimnazije in štiriletne strokovne šole, sta samo Pregljeva novela *Matkova Tina* in Kosmačeva novela *Tantadruj*. Ker nekatera berila vključujejo tudi prostoizbirna besedila, se v sodobnih berilih pojavljajo kar štiri Kosmačeva leposlovna besedila (sedem besedilnih enot), eno Pregljevo (tri besedilne enote) in neobvezno eno Bevkovo (dve besedilni enoti). Skratka, leposlovno delo Franceta Bevka je v sodobnih berilih povsem zastopano.¹⁶

Besedila Franceta Bevka v srednješolskih berilih od prve svetovne vojne do sodobnosti

Za ponazoritev, katera Bevkova leposlovna besedila so pritegovala sestavljavce srednješolskih beril, kako pogosto so se pojavljala in kako se je spreminjal njihov izbor glede na aktualne državne, družbenopolitične in družbenoekonomske okoliščine, v spodnji preglednici navajam vse besedilne enote v slovenskih srednješolskih berilih od leta 1922 do leta 2010.

Sestav beril	Besedila
Wester 1922	<i>Panslavisti</i>
Grafenauer 1930	<i>Faraon</i>
Budal 1928	<i>Kdo bo streljal?</i>

¹⁴ Seveda ne gre zanemariti dejstva, da je za drugo izdajo Budalovega *Cvetnika* poskrbel tedanji Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Trst in Slovensko primorje, Bevk pa je bil nekaj časa predsednik tega organa.

¹⁵ Gre za konkurenčna berila *Branja* (DZS), *Svet književnosti* (Obzorja) in *Umetnost besede* (Mladinska knjiga).

¹⁶ Sodobna slovenska berila dajejo prevelik poudarek svetovni književnosti (jugoslovanske književnosti so bile po osamosvojitvi skoraj povsem izpuščene), zanemarjajo pa domačo domoljubno književnost, kar se pozna tudi pri pomanjkljivi domovinski vzgoji. Namesto recepcijsko primernih Bevkovih besedil se dijaki spopadajo s povsem hermetičnimi besedili, kot sta npr. odlomka iz romanov *Ulikses* in *V Swannovem svetu*. Z ustreznim Bevkovim besedilom bi lahko nadomestili tudi taka recepcijsko problematična besedila, kot sta npr. Jenkova črtica *Tilka* in Jurčičeva novela *Telečja pečena*.

Bajec 1935	<i>Gozd in voda sta zaveznika, Tat</i>
Bajec 1939	<i>Marija v Landarski jami, Gozd in voda sta zaveznika, Tat</i>
Gaspari 1940	<i>Panslavisti, Gozd in voda sta zaveznika, Za narod svoj ...</i> (Kaplan Martin Čedermac), <i>Ponočna pot</i> (Kaplan Martin Čedermac)
Moder 1942	
Grafenauer 1942	
Bajec 1943	<i>Gozd in voda, Tat</i>
Smolej 1945	<i>Grmada</i>
Bajec 1945	<i>Marija v Landarski jami, Gozd in voda sta zaveznika, Kres na Čavnu, Tat, Tod ne bodo brskali</i> (Kaplan Martin Čedermac)
Smolej 1946	
Budal 1946	<i>Ples, Pipico kadim, Med rožami, Kdo bo streljal, Molzna krava, Trda beseda, Kobilice, Križarji v Kobaridu (Umirajoči bog Triglav), Osojnik, Harmonika, Okamenele podobe, Božje prgišče, Železnica?</i>
Čekuta 1947	<i>Marija v Landarski jami</i>
Boršnik 1947	<i>Slabič</i>
Beličič 1947	<i>Vihar</i>
Sever 1948	
Boršnik 1949	<i>Inkvizicija v Kobaridu (Umirajoči bog Triglav), Granata, Na prelomu, Pot v svobodo</i>
Blažina 1949	<i>Marija v Landarski jami, Boj z volkovi, Tatič, Mati in sin, Kako je dozorel</i>
Merhar 1951	<i>Gmajna, Na prelomu, Pot v svobodo</i>
Jamar 1956	<i>Črni bratje, Moja prva knjiga, Rojstvo nove Jugoslavije, Tonček, Mali upornik, Prvo pismo, Delo inkvizicije (Umirajoči bog Triglav), Slabič, Granata, Kaplan Martin Čedermac, Pismo iz Benečije</i>
Kos 1965	<i>Žerjavi, Soha svetega Boštjana, Kaplan Martin Čedermac</i>
Mihelič 1969	<i>Moja mati, Lov na tune, Ranjeno srce, Pastirci, Med nabrežinskimi kamnarji, Junak, Kako pišem, Tatič</i>
Bohanec 1975	<i>Žerjavi, Soha svetega Boštjana, Kaplan Martin Čedermac</i>
Inzko 1975	<i>Kako boš pisal pisma, Kako se pozdravljamo, Marija v Landarski jami, Boj z volkovi, Tatič, Na tune</i>
Zablatnik 1976	<i>Vihar, Inkvizicija v Kobaridu (Umirajoči bog Triglav)</i>
Gregorač 1979	<i>Kaplan Martin Čedermac</i>
Gorjup 1979	<i>Kaplan Martin Čedermac</i>
Gregorač 1980	<i>Kaplan Martin Čedermac</i>
Bohanec 1980	<i>Kaplan Martin Čedermac, Ljudje pod Osojnikom</i>
Bratuž 1982	<i>Žerjavi, Krivda, Kaplan Martin Čedermac</i>
Fatur 1984	<i>Ljudje pod Osojnikom, Smrt pred hišo</i>
Ceferin 1984	<i>Žerjavi, Kaplan Martin Čedermac</i>
Inzko 1985	<i>Ptička sinička, Tatič, Prvo pismo, Moja prva knjiga, Ostrovica, Pastirci</i>
Kos 1990	
Kos 1994	
Bratuž 1994	<i>Žerjavi, Krivda, Kaplan Martin Čedermac</i>
Kos 2003	<i>Kaplan Martin Čedermac</i>
Krakar 2003	<i>Kaplan Martin Čedermac</i>
Lah 2010	

Na prvi pogled je že po naslovih sodeč značilnost Bevkovega šolskega izbora izjemen razpon tematike, od domoljubne (*Panslavisti*, *Kaplan Martin Čedermac*, *Molzna krava*, *Kres na Čavnu*, *Umirajoči bog Triglav*, *Pot v svobodo*, *Črni bratje* ipd.) socialne (*Tat*, *Žerjavi*, *Med nabrežinskimi kamnarji* ipd.), nabožne (*Marija v Landarski jami*) in psihološke (*Kdo bo streljal?*) do okoljske (*Lov na tune* in *Boj z volkovi*).

Največkrat se je pojavil odlomek iz znamenitega romana *Kaplan Martin Čedermac*, ki je v nasprotju z drugimi pripovednimi besedili iz obdobja med dvema vojnama izšel leta 1938 v Ljubljani, in še to pod avtorjevim psevdonimom Pavle Sedmak. Dva odlomka iz tega romana sta bila objavljena že pred vojno, in sicer v Gasparijevem sestavu beril za meščanske šole. Značilno je, da se to domoljubno besedilo ni moglo pojaviti v goriških in tržaških zamejskih berilih takoj po drugi svetovni vojni (gre za sestave Budal 1946, Čekuta 1947, Beličič 1947 in Blažina 1949), pač pa je bilo uvedeno v slovenske zamejske srednje šole šele s sestavom Bratuž 1982. Drugačno usodo je doživljala Bevkova zgodovinska pripovedka *Marija v Landarski jami*,¹⁷ ki je bila prvič objavljena v sestavu Bajec 1939¹⁸ tik pred drugo svetovno vojno, po njej pa se je v osrednji Sloveniji pojavila še v začasni tretji izdaji tega sestava leta 1945, kasneje pa so jo prinašala izključno zamejska berila (tržaška sestava Čekuta 1947 in Blažina 1949 ter Inzko 1975).

Doživljajsko zelo prepričljiv odlomek iz zgodovinske povesti *Umirajoči bog Triglav*,¹⁹ ki s stališča pripovedovalca obsoja ravnanje čedajskih cerkvenih oblasti in njihov odnos do kobariških privržencev stare poganske vere, je bil prvič objavljen v zamejskem sestavu Budal 1946, kasneje pa še v osrednjih sestavih Boršnik 1949 in Jamar 1956. Nekoliko presenetljivo se je pojavil tudi v koroškem zamejskem sestavu za višje gimnazije Zablatnik 1976, ki je sicer po izboru besedil izrazito naklonjen krščanski religiozni tematiki. Novela *Soha svetega Boštjana*, besedilo s poudarjeno ljubezensko in umetnostno tematiko, se je pojavljala samo v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, pred tem in po tem pa so se v berila za višjo stopnjo srednje šole sprejemala predvsem Bevkova besedila z narodnostno ali družbeno problematiko.

Dejansko bi v sodobne srednješolske učne načrte ponovno morali sprejeti kakšno recepcijsko ustrezno Bevkovo besedilo, predvsem kot primer domoljubnega pripovedništva, bodisi samo kot odlomek v berilu bodisi kot besedilo za obvezno domače branje. Tako kot je v zadnjih desetletjih prišlo do prevrednotenja zgodovinske vloge Jovana Vesela - Koseskega, čigar sicer patetične in pogosto težko razumljive pesmi so imele sredi devetnajstega stoletja izredno pomembno narodnoozaveščevalno

¹⁷ Za nekatere sestavljavce je bil očitno moteč že sam naslov z religiozno tematiko.

¹⁸ Gre za izjemno kakovosten sestav beril za nižjo srednjo šolo, ki so ga ob zgledovanju po sodobnih francoskih berilih sestavili Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel, Anton Sovre in Jakob Šolar, strokovnjaki za leposlovne vede in tudi sami učitelji praktiki. Berila se odlikujejo po sodobnih, recepcijsko zelo primernih vsebinah (veliko je tudi besedil iz svetovne mladinske klasike), po umetniško kakovostnih besedilih, po bogatem didaktičnem instrumentariju, domoljubju in ideološki strpnosti.

¹⁹ Šolski naslovi odlomka so *Križarji v Kobaridu*, *Inkvizicija v Kobaridu* in *Delo inkvizicije*.

vlogo, bi morali na novo premisliti pravi zgodovinski pomen Bevkovega ustvarjanja. Za šolsko rabo se zdijo najbolj izzivalna prav domoljubna besedila, v katerih pisatelj uporabi tehniko prikritega sporočila, in besedila, ki so recepcijsko ustrezna zaradi ironičnega doživljajskega pristopa.

Prikrito sporočilo Bevkovih zgodovinskih pripovedi

Kot smo že omenili, je Bevkov roman *Kaplan Martin Čedermac*, ki odkrito razgalja raznarodovalno politiko fašističnih oblasti in obsoja izganjanje slovenskega jezika iz javnosti in celo iz božjih hramov, moral iziti v Ljubljani, sicer pa je v okupirani Primorski izšla vrsta zgodovinskih pripovedi, v katerih pisatelj prikrito izpoveduje svoje domoljubno sporočilo.²⁰ Gre npr. za besedila *Znamenja na nebu*,²¹ *Umirajoči bog Triglav* in *Človek proti človeku*, ki vključujejo dogajanje v fevdalnem štirinajstem stoletju in jih literarna zgodovina uvršča med lahkotnejše, bolj trivialne pripovedi brez večje umetniške vrednosti. Bevk že z naslovi teh besedil opozarja tudi na sodobno problematiko Slovencev v Italiji, še bolj jasno pa z njihovo vsebino, saj so pripovedovalčeve simpatije nedvomno na strani zatiranih, podrejenih, brezpravnih, torej Slovencev.

Tehniko prikritega sporočila razbiramo npr. v zgodovinski pripovedi *Človek proti človeku*, v kateri Bevk predstavlja zaroto lokalnih plemičev proti oglejski oblasti in posledično umor patriarha Bertranda. Dogajanje doseže vrhunec v prizorih, ko upornega plemiča Friderika de Portisa (njegova žena Irena in njen brat menih Jerko simbolično predstavljata slovenski narod) obsodijo na smrt in ga kasneje v Vidmu pred množico ljudi grozovito mučijo in nazadnje usmrtijo. Pisatelj izrazito veristično opisuje potek mučenja in odzive radovedne množice, pri čemer pa natančen opis ne služi netenju bralčevih strasti, temveč vzbujanju njegovega sočutja. Navajam značilen odlomek, ki to potrjuje:

Ob visoki, črni hiši je stala ženska in držala otroka v naročju. Ni jokala ne vpila. Gledala je z odprtimi usti. Otrok se je bil naveličal. Zmotili so ga bobni. V tistem hipu je zagledal na vozu človeka, čigar obraz je bila grozna krvava maska. Zdrnil se je, objel mater, vpil: »Mama, boli, boli!«

Kaj se je zgodilo z otrokom? Ali je bil v množici edini, ki ga je premagalo usmiljenje? Nihče ga ni slišal. Hrup je bil prevelik. In vendar so se bile oči Friderika de Portisa uprle vanj, videl je njegov jok. Spomnil se je na Ireno in na dete, ki ga je nosila pod srcem. Zavpil je v Jerka, ki se je bil znova ozrl vanj: »Ne pozabi na Ireno! Izroči ji moj zadnji pozdrav!«

Odrežali so mu jezik. (Bevk 1930a: 256.)

²⁰ Podobno izpovedno tehniko je npr. uporabil Prešeren v *Krstu pri Savici*, ko je zaradi cenzure v zgodovinsko dogajanje vpletel problem jezikovne, kulturne in politične podrejenosti Slovencev v habsburški monarhiji, in kasneje Dominik Smole v *Antigoni*, ko je v času zatiranja kritične javne besede z uporabo antične snovi pravzaprav sporočal svoje videnje problematike enostrankarske oblasti.

²¹ Trilogija ima naslednje dele: *Krvavi jezdec*, *Škorpijoni zemlje* ter *Črni bratje in sestre*.

Podoben primer je povest *Umirajoči bog Triglav*, iz katere je bil že omenjeni šolski odlomek z naslovom *Inkvizicija v Kobaridu*. Gre za pripoved iz leta 1331, ko naj bi po zgodovinskem izročilu Kobaridci še častili sveti studenec in sveto drevo. Pod vplivom domačega pogankega svečenika Gorazda izženejo vikarja Fulherija d'Olsaria, ki ga kot tujca ne sprejemajo, poleg tega pa krščanski cerkvi očitajo povezavo z izkoriščevalnimi fevdalnimi oblastniki. Vodja inkvizicije Francesco de Clugia pripelje vojsko iz Čedada ter ukaže posekati lipo in zasuti studenec na Gorazdovem vrtu. Potem mu uspe ujeti svečenikovo hčer Volkico, ki jo skuša na kobariškem trgu z natezanjem in mučenjem z žerjavico pripraviti do tega, da bi se odpovedala stari veri. Domačini so sočutni, vendar nemočni, tedaj pa se pojavi dekletov oče:

Neنادoma se je množica razgibala. Gorazd, ki je v votlini zaman čakal na hčer, je bil prišel v vas, da jo skrivaj poišče. Po hišah ni našel živega človeka razen otrok. Prišel je na trg in v hipu spoznal, kaj se godi. Slišal je klic svoje hčere. Planil je skozi množico, v enem skoku je bil na odru. Oči so mu gorele, siva brada je vihrala. Potisnil je rablja v stran in sunil ponev izpod hčerinih nog, da se je žerjavica razsula. Pokleknil je in objel hčer, v grozi in joku je jecljal:

»Volkica, Volkica moja!«

Ona pa je z nasmehom odprla oči in dahnila:

»Oče moj!« (Bevk 1930b: 159.)

Gorazda napadajo vojaki in grozi, da bo prišlo do splošnega klanja, tedaj pa se pojavi karizmatični pomožni duhovnik Primož, ki kot domačin posreduje med razjarjeno množico in inkvizitorjem. Zgodba se razplete tako, da se po prihodu cerkvenega vizitatorja Bertranda Kobaridci zberejo v cerkvi in se javno odpovedo bogu Triglavu, krščansko vero pa sprejmejo pod pogojem, da je ne bo oznanjeval tujec Fulherij, pač pa domačin Primož. Njihovo počutje po verskem obredu pisatelj tankočutno opiše takole:

V izmučenih dušah in sreih se je med stenami, ki so jih zaklepale od ostalega sveta, od groze dni in noči zganilo nekaj neznanega, globokega. V pesmi, v mraku, v skrušenosti trenutka in v njegovi ponižnosti je ležalo nekaj svečanega, blažilnega, telo je pritiskalo k tlom, a duša je iskala izhoda v zvokih zahvalne pesmi, v žarkih, ki so padali skozi okna in tvorili zlate stopnice do neba ... Le nekaj trpekega, grenkega je kalilo njihovo čisto misel in kristalno čustvo ... Meč, ki je okrvavljen ležal preko križa, ljubezen, ki je bila z nasiljem osramočena ... Vsega ni bilo mogoče pozabiti ... (Bevk 1930b: 170.)

Iz zapleta in razpleta zgodbe je seveda jasno razvidno Bevkovo domoljubje, izjemno pomembno pa je tudi pisateljevo končno sporočilo, da Slovenci sprejemajo krščansko vero, vendar iskreno le tedaj, kadar jo čutijo kot domačo in ne kot vsiljevanje tujega.²² Tudi zato med drugo svetovno vojno na Primorskem ni bilo državljanske vojne, povsem drugače pa je bilo v Ljubljanski pokrajini, kjer so cerkveni oblastniki prezrli Bevkova domoljubna opozorila in svoj obstoj povezali s privrženostjo okupatorju.

²² Lahko bi rekli, da je povest *Umirajoči bog Triglav* Bevkov komentar Prešernovega *Krsta pri Savici*.

Srednješolska berila in Bevkov smisel za ironijo in humor

Ne nazadnje je treba opozoriti na možnosti, ki jih za šolsko rabo prinašajo danes povsem pozabljeni Bevkova ironična in humorna besedila. Že v tridesetih letih prejšnjega stoletja so se v omenjenih Bajčevih berilih za nižjo srednjo šolo sestavljavci trudili vključiti tudi manj resnobna besedila,²³ v srednješolskih berilih po drugi svetovni vojni in v sodobnih berilih pa se humorno-ironični pristop zapostavlja, čeprav ima lahko veliko didaktično vrednost. Tudi v šolskih izborih Bevkovih leposlovnih besedil je bilo preveč poudarka na resnobnosti, svetla izjema pa je domoljubno satirično besedilo *Molzna krava*, ki je bilo edinkrat objavljeno v Budalovem *Slovenskem cvetniku* leta 1946. Navajam odlomek:

Na severni strani Goriške dežele je v srednjem veku, ob zatonu trinajstega stoletja in slej, ležala velika pitana, molzna krava. Ta krava je bila Tolminska dežela. Njena vimena so bila bela in vablivo napeta, za njene štiri sesce so se klali in izrivali beneški doži, oglejski patriarhi, čedadski kapitelj, goriški grofi in drugih gospodov brez števila. Ubogo ciko so rezali, drezali in bezali, da je mukala od bolečine; žejna in krvaveča je morala oddajati mleko v prostorne žehtarje, ki so jih mogočniki med krvavim tepežem nastavljali in odrivali od njih njene teličke. (Budal 1946: 246.)

Precej humorja je bilo objavljenega v Bevkovem satiričnem časniku *Čuk na pal'ci*, ki je izhajal v Trstu takoj po prvi svetovni vojni. Bevk je z njim izzival in tudi tvegaj, saj si je z besedilom *Deset rekrutovih zapovedi*, ki ga je italijanska oblast označila za protidržavno pisanje, prislužil štiri mesece zapora. Za ponazoritev in konec članka navajam Bevkovo travestijo znamenitega Prešernovega soneta *O Vrba, srečna draga vas domača*, ki jo je pesnik²⁴ kot samoironično domisljico z naslovom *Sreča – pardon! – sonet nesreče* objavil v omenjenem časniku:

O dimnik, kjer visi domača krača,
kjer oče moj nabija si kopita,
dab' želja bit' gospod, me srborita
speljala ne bila golj'fiva kača!

Na vedel bi, da pisat' se ne splača,
čeravno tinta vsa na kup izlita,
napolnila do vrha bi korita –
le brada mi poganja kot krtača,

in čevlji silijo vsak dan narazen,
pa dela je obilo, dnarcev malo,
čeravno žep moj ni nikoli prazen

²³ Podobno velja za sestav Beličič 1947 za višjo srednjo šolo, ki je izšel pod Zavezniško vojaško upravo cone A v Trstu, izjemno kakovostni berili, v katerih je npr. objavljena Gregorčičeva humorna pesmica *Svarilo*, ki se razen izjemoma v sestavu Zablatnik 1976 nikoli več ni pojavila v srednješolskem izboru Gregorčičevih pesmi.

²⁴ Bevk je danes znan kot pisatelj, vendar je na začetku pisal tudi pesmi.

in skrinje sem napolnil z božjo hvalo.
O, bralci, le za vzgled me ne vzemite,
kupčujte raje, hiše si kupite!
(Bevk 1922: 3.)

Viri

Literarne zgodovine, leksikoni in enciklopedija

Enciklopedija Slovenije, 1987–2002. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Leksikon Sova, 2006. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Osebnosti: veliki slovenski biografski leksikon, 2008. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Primorski slovenski biografski leksikon, 1974–1994. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

Slovenska književnost, 1996. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Slovenska književnost, 1998–2001. Ljubljana: DZS.

Slovenski veliki leksikon, 2003–2005. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Slovensko slovstvo, 1968. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Zgodovina slovenskega slovstva, 1956–1971. Ljubljana: Slovenska matica.

Zgodovina slovenskega slovstva, 1968–1972. Maribor: Obzorja.

Srednješolska berila od prve svetovne vojne do sodobnosti

Bajec, Anton, idr., 1931–1935: *Slovenska čitanka za srednje šole 1–4*. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil.

Bajec, Anton, idr., 1939: *Slovenska čitanka za srednje šole 1–4*. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil.

Bajec, Anton, idr., 1945: *Slovenska čitanka za srednje šole 1–4*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Beličič, Vinko, in Jevnikar, Martin, 1947: *Slovenska čitanka za višje srednje šole 1–2*. Trst: Zavezniška vojaška uprava.

Blažina, Mara, idr., 1948–1949: *Slovenska čitanka za nižje srednje in strokovne šole 1–3*. Trst: Zavezniška vojaška uprava.

Bohanec, Franček, idr., 1971–1975: *Slovensko berilo za srednje šole 1–4*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Bohanec, Franček, idr., 1978–1980: *Slovensko berilo za srednje šole 1–4*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Boršnik, Marja, idr., 1946–1947: *Slovensko berilo za nižje razrede srednjih šol 1–3*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Boršnik, Marja, idr., 1946–1949: *Slovensko berilo za višje razrede srednjih šol 4–7*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.

Bratuž, Lojzka, idr., 1979–1982: *Slovensko berilo za višje srednje šole 1–4*. Trst: Deželni šolski ura za Furlanijo-Juljsko krajino.

Bratuž, Lojzka, idr., 1990–1994: *Slovensko berilo za višje srednje šole 1–4*. Trst: Deželni šolski urad za Furlanijo-Juljsko krajino.

Brinar, Josip, 1920–1923: *Čitanka za meščanske šole 1–4*. Ljubljana: Kr. zaloga šolskih knjig za Slovenijo in Istro in Državna zaloga šolskih knjig in učil.

Budal, Andrej, 1928: *Slovenski cvetnik za srednje šole*. Gorica.

Budal, Andrej, 1946: *Slovenski cvetnik za srednje šole*. Gorica.

Ceferin, Aleksandra L., 1984: *Slovensko slovstvo: Berilo*. Melbourne: Slovenian Library »Baraga House«.

Čekuta, Vilko, 1947: *Slovenska čitanka (za slovenske nižje srednje in strokovne šole)*. Trst: Šolska oblast v Julijski Benečiji pod Zavezniško vojaško upravo.

Fatur, Silvo, idr., 1981–1984: *Književnost 1–4 (učbenik za srednje izobraževanje)*. Maribor: Obzorja.

Fatur, Silvo, 1990: *Književnost (učbenik za srednje šole z italijanskim učnim jezikom)*. Maribor: Obzorja.

Gaspari, Anton, idr., 1939–1940: *Slovenska čitanka za meščanske šole 1–4*. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil.

Gorjup, Nevenka, in Kozinc, Alenka, 1974–1979: *Slovensko berilo za srednje šole z italijanskim učnim jezikom 1/2–3/4*. Ljubljana.

Grafenauer, Ivan, idr., 1921–1930: *Slovenska čitanka za višje razrede srednjih šol 1–4*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

Grafenauer, Ivan, 1942: *Slovenska slovstvena čitanka za višje razrede srednjih šol 5–8*. Ljubljana: Pokrajinska šolska založba.

Gregorač, Vera, 1973–1979: *Slovenščina (književnost z berilom): za ekonomske srednje šole 1–4*. Ljubljana: Dopisna delavska univerza.

Gregorač, Vera, 1977–1980: *Slovenski jezik (berilo z analizo, literarno zgodovino in teorijo) za srednje usmerjeno izobraževanje 1–4*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Inzko, Franc, 1965–1974: *Slovenska čitanka Državne gimnazije za Slovence 1–3*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Inzko, Franc, idr., 1980–1985: *Slovensko berilo 1–3*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Kacin, Anton, 1930: *Klasje. Mladinska čitanka*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

Kos, Janko, idr., 1961–1965: *Slovenska književnost 1–2*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kos, Janko, idr., 1987–1990: *Berilo 1–4 (za srednje izobraževanje)*. Maribor: Obzorja.

Kos, Janko, idr., 1993–1994: *Berilo 1–4 (za srednje izobraževanje)*. Maribor: Obzorja.

Kos, Janko, idr., 2000–2003: *Svet književnosti 1–4 (za gimnazije)*. Maribor: Obzorja.

- Krakar Vogel, Boža, idr., 2000–2003: *Branja 1–4 (berilo in učbenik za gimnazije ter štiriletne srednje šole)*. Ljubljana: DZS.
- Lah, Klemen, idr., 2007–2010: *Umetnost besede: berilo 1–4 (učbenik za slovenščino – književnost v gimnazijah in štiriletnih srednjih šolah)*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Merhar, Boris, idr., 1950–1951: *Slovensko berilo 4–7*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Mihelič, Stane, idr., 1964–1969: *Slovensko berilo za srednje šole 1–3*. Trst: Tržaška knjigarna.
- Moder, Janko, in Vodnik, Anton, 1942: *Slovensko berilo*. Ljubljana.
- Pertot, Marjan, 1980: *Slovensko berilo 1–5*. Buenos Aires.
- Sever, Janez, 1946–1948: *Slovensko berilo za srednje šole 1–4*. Spittal.
- Smolej, Viktor, 1945: *Slovenska čitanka za gimnazije 1/2–3/4*. Črnomelj.
- Smolej, Viktor, idr., 1946: *Slovensko berilo za nižje razrede gimnazije 1–2*. Ljubljana.
- Wester, Josip, 1921–1922: *Slovenska čitanka za srednje šole 1–4*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Zablatnik, Pavle, 1973–1976: *Slovenska čitanka Državne gimnazije za Slovence 4–8*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Literatura

- Bevk, France, 1922: Sreča – pardon! – sonet nesreče. *Čuk na pal'ci* 1/8. 3.
- Bevk, France, 1930a: *Človek proti človeku*. Gorica: Književna zadruga Goriška matica.
- Bevk, France, 1930b: *Umirajoči Bog Triglav*. Gorica: Književna zadruga Goriška matica.
- Božič, Zoran, 2010: *Slovenska literatura v šoli in Prešeren*. Ljubljana: Tangram.
- Božič, Zoran, 2012: Literatura Damirja Feigla kot zgodovinski, šolski in nacionalni fenomen. *Idrijski razgledi* 57/1. 102–109.
- Kopczyk, Michał, 2008: Literarni kanon – politika – šola (k razpravi o tem, kaj sodi v šolski literarni kanon na Poljskem). Krakar Vogel, Boža (ur.): *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 337–348.
- Krakar Vogel, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.